

театру, його душа прагнула творити живописні полотна. Зацькований безпардонною критикою [17, арк. 16, 30], адміністративними вимогами "стати на рейки реалізму", як художник він з 1935 р. майже не брав участі у художніх виставках, – це при тому, що в 1920–1930-х рр. був активним експонентом [7, с. 116]. О. Борщаговський зимою 1939 р. в Харкові побував у майстерні художника і "побачив, який тремтливий і великий його потяг до живопису, зрозумів, що ще жива душа художника" [4, арк. 8]. Однак про А. Петрицького як живописця, графіка тривалий час або не згадували, або замовчували. Усе це морально його дуже пригнічувало.

Уже в постановці "Гугенотів" (Харківський театр опери і балету) помітний поворот художника до реалізму [1, арк. 17]. В оформленні "Дона Карлоса" (1936 р., Київський драматичний театр імені Івана Франка) вже "чіткі реалістичні позиції, без жодних натяків на стилізацію і формалістські викрутаси" [20, арк. 20–21].

А. Петрицький після тяжкої хвороби пішов з життя 6 березня 1964 р. Поховано художника-новатора на Байковому кладовищі в Києві. У 1965 р. на його честь названо вулицю (пролягає від проспекту Перемоги до вулиці Відпочинку, Київ). На вулиці Золототоріській 8/4 (Київ), де в 1961–1964 рр. жив А. Петрицький, встановлено меморіальну дошку художника. На жаль, сьогодні ім'я Анатолія Галактіоновича Петрицького відоме лише вузькому колу спеціалістів та поціновувачів українського театру. А це митець світового масштабу! І. Багряний у "Саду Гетсиманському" називав його ні з ким не порівняним майстром перевтілення людської душі у фарбах і лініях; І. Дніпровський у своїй праці "Микола Хвильовий. Портрет м'ятежника. Академія безсмертних (негативи)" поставив митця в один ряд з такими стовпами української культури як Л. Курбас, П. Куліш, М. Хвильовий, П. Тичина, О. Вишня, В. Сосюра, В. Меллер, А. Любченко, М. Йогансен, А. Сенченко, І. Копиленко, назвавши їх апостолами нової України, нового мистецтва.

Отже, ознайомлення із джерелами формування художнього стилю А. Петрицького, огляд його творчості в окреслений період як театрального художника, живописця, дозволяє зробити висновок, що він заслуговує на визнання, насамперед як тонкий знавець народних мистецьких традицій України, реформатор української театральної сценографії, оригінальний живописець, педагог. Ним було зроблено колосальний внесок до скарбниці української культури.

1. Альбом з вирізками з газет та журналів, виписками про творчість А.Г. Петрицького. – 1935-1948 // Центральный державный архив-музей литературы и искусства Украины (ЦДАМЛМ України). – Ф. 237, оп. 2, спр. 349, арк. 1–78. 2. Анатоль Петрицький // Життя і слово. Український тижневик. – 2 березня 1970. 3. Андрійченко І. Шлях у дивосвіт // Україна. – 1975. – № 5. 4. Борщаговский О. "Штрихи к портрету". Російською мовою. Додається лист автора до Петрицької Л.М., 1985 // ЦДАМЛМ України. – Ф. 237, оп. 2, спр. 363, арк. 1-15. 5. Врона І. Анатоль Петрицький. Альбом. – К., 1968. 6. Горбачов Д. Інженер романтики // Вітчизна. – 1969. – № 2. 7. Горбачов Д. Яскравий талант (До сімдесятиріччя з дня народження народного художника СРСР А. Петрицького) // Дніпро. – 1965. – № 10. 8. Гриценко О. Вірші, присвячені А.Г. Петрицькому. Машинопис // ЦДАМЛМ України. – Ф. 237, оп. 2, спр. 366, арк. 1–12. 9. Зошити та окремі аркуші із списками робіт Петрицького А.Г. та публікації про нього // ЦДАМЛМ України. – Ф. 237, оп. 2, спр. 372, арк. 1–71. 10. Колпачки Л. Художник Петрицький // Зрелища. – 1924. – № 71. 11. Корнієнко Н. "Леся Курбас и художники". Стаття. Російською мовою // ЦДАМЛМ України. – Ф. 237, оп. 2, спр. 367, арк. 1-29. 12. Логинова О., Ромащенко В. Полотно-фенікси. З виставки реставрованих художніх цінностей Української РСР // Україна. – 1982. – № 22. 13. Марголін С. Анатоль Петрицький (критичний етюд) // Червоний шлях. Громад.-політ. і літ.-наук. журн. – 1928. – № 9-10. 14. Мое детство и юность. (Спогади). Рукопис // ЦДАМЛМ України. – Ф. 237, оп. 2, спр. 175, арк. 1-10. 15. П.М. Вій // Всесвіт. – 1925. – № 6. 16. Петрицький А.Г. український радянський художник. Автобіографія. Варіанти. 1944 – 1 грудня 1954 // ЦДАМЛМ України. – Ф. 237, оп. 2, спр. 184, арк. 1-38. 17. Радянська та зарубіжна преса про А. Петрицького. Підбірка // ЦДАМЛМ України. – Ф. 237, оп. 2, спр. 370, арк. 1-52. 18. Туркельтауб І. "Сорочинський ярмарок". Державна Українська Опера // Всесвіт. – 1925. – № 19. 19. Хмурий В. Анатоль Петрицький // Життя і революція. – 1928. – № 7. 20. Дибенко П.А. Народний художник СРСР А.Г. Петрицький. Монографія. Машинопис з авторською правкою. – 1951 // ЦДАМЛМ України. – Ф. 237, оп. 2, спр. 352, арк. 1-41.

Надійшла до редколегії 11.04.06

А. Хачатрян, асп.

МІЖНАРОДНІ ФАКТОРИ СТАНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ВІРМЕНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Присвячено проблемам та етапам становлення незалежності Вірменської республіки в період кінець 1917 – початок 1918 рр. Досліджено систему міжнародних відносин між Грузією, Азербайджаном і Вірменією з одного боку та Туреччиною – з іншого. Проаналізовано позицію держав Закавказзя щодо незалежності вірменської республіки.

The article is devoted problems and stages of becoming independence of the Armenian republic in a period end 1917 to begin 1918. The system of international relations is explored between Georgia, Azerbaijan and Armenia from one side and Turkey from other. Position of the Zakavkazzya states is analyzed in relation to independence of the Armenian republic.

На початку ХХ ст. Східна Вірменія увійшла до складу Росії, але більша її частина залишилася під владою Туреччини. У 1917 р. до керівництва республіки прийшли дашнаки, представники партії "Дашнакцутюн", які виступали за те, щоб за допомогою Росії та інших держав досягти автономії Західної Вірменії у складі Туреччини.

Для такого рішення партії дашнаків були певні підстави, адже 27 квітня 1917 р. Тимчасовий уряд Росії прийняв спеціальне рішення щодо Західної Вірменії [2, с. 18].

Відповідно до прийнятого рішення територія Західної Вірменії, яка була окупована російськими військами виходила з-під влади як військових, так і місцевих органів Закавказзя і переходила в пряме підпорядкування Тимчасового уряду Росії. Відповідно до даного документу керувати Західною Вірменією мав спеціально призначений Тимчасовим урядом комісар. При цьому на допомогу комісару планувалося призначити спеціального помічника.

Комісар і його цивільний помічник повинні були запропонувати Тимчасовому уряду свої пропозиції щодо управління Західною Вірменією. Власне цей документ

було підписано прем'єр-міністром Г. Львовим, міністром закордонних справ П. Мілюковим та управляючим справами Тимчасового уряду В. Набоковим.

Таким чином, проблема Західної Вірменії вже позиціонувала не в площині закавказьких міжнародних суперечок, а розглядалася у площині міжнародних відносин, що абсолютно відповідало інтересам уряду республіки дашнаків.

Крім того, відповідно до рішення Тимчасового уряду передбачалося, що помічником комісара із цивільних питань обов'язково має бути вірменин, і, відповідно, фактичне управління Західною Вірменією буде здійснюватися вірменським представником.

Комісаром Західної Вірменії було призначено російського генерала А. Авер'янова, а його помічником – досвідченого вірменського політичного діяча – О. Заврян, який мав високий авторитет та повагу в дипломатичних колах Росії та особисто знав Голову Тимчасового уряду Росії Олександра Керенського.

За допомогою нового уряду в Західній Вірменії вдалося за короткий час поновити життя у вірменських се-

© А. Хачатрян, 2007

лищах Васпуракані, Тероні та інших районах. Результатом діяльності нового уряду Західної Вірменії було активне заселення вірменською громадою вілайєтів Ван, Муш та інших починаючи з 1918 року, які до цього мали лише 45 % вірменського населення, а решту склали турки, сирійці й іранці.

Як відомо, Тимчасовий уряд Росії проіснував недовго, а після більшовицького перевороту Росія запропонувала воюючим державам сепаратний мир і закликала до братання на фронтах із солдатами супротивника. Фронт почав повільно розпадатися, солдати кидали свої позиції і тікали додому, щоб отримати обіцяну землю і свою частку від буржуазної власності.

Масове дезертирство досить послабило кавказький фронт, а особливі відносини між Туреччиною та мусульманами Кавказу зробили це дезертирство небезпечним для вірмен. Адже молодотурецький уряд прагнув активно скористатися ситуацією, що утворилася навколо кавказьких земель, та фактично безперешкодно захопити грузинські, азербайджанські та вірменські землі.

У цей час народи Закавказзя чітко розділилися на два табори: протурецький та антитурецький. Вірмени та частково грузини виступали проти встановлення дипломатичних і взагалі будь-яких відносин з Туреччиною, розглядаючи останню як окупанта. Проте азербайджанці висловлювалися за чітку протурецьку політику.

Внаслідок цього Закавказький Сейм, який було проведено 10–25 лютого 1918 р., прагнув обрати єдиний вектор у відносинах між Закавказзем та Туреччиною. Вклад Сейму був таким: соціал-демократична партія меншовиків – 32 чол. (з них грузинів – 25 чол., вірмен – 4 чол., росіян – 2 чол., німців – 1 чол.), яка була найчисельнішою на Сеймі, до її складу увійшли такі відомі політичні діячі, як А. Церетелі, О. Гегечкорі, А. Зограбян, С. Соболев, А. Чхенкелі, Н. Жорданія та ін.; фракція мусаватистів та безпартійних нараховувала близько 50 членів, відомих азербайджанських політиків таких як М. Топчібашев, Ш. Джафаров, М. Расул-заде, І. Юсукбеков, А. Агаєв, М. Асланов та ін. Партія дашнаків мала 27 представників, серед яких були Р. Зорян, А. Оганджян, М. Качазуні, І. Хатісян, С. Врацян та ін. [6, с. 216].

Партія дашнаків виступила з пропозицією розглянути такі питання:

- Автономне Закавказзя розглядати як частину Росії;
- Умовою припинення війни є самовизначення Західної Вірменії;
- Закавказзя поділяється на національні кантони;
- Державний устрій має базуватися на соціалістичних принципах [6, с. 222].

Пропозиції партії дашнаків були розкритиковані азербайджанською делегацією. Від її імені А. Агаєв заявив, що "Закавказький Сейм – це установче зібрання, яке має вирішити долю Закавказзя незалежно від долі Росії. Щодо проблем війни та миру, то слід укласти мирний договір з Туреччиною та не втручатися в її внутрішні справи, тобто відмовитися від вирішення проблем Західної Вірменії" [4, с. 101].

Від грузинської сторони на Сеймі виступив Н. Жордація, який підтримував позицію свого азербайджанського колеги А. Агаєва. Проте Н. Жорданія схвально поставився лише до пропозиції дашнацької партії щодо національних кантонів, наголосивши, що "територіальні кордони між різними націями, повинні бути вирішені так, щоб народи могли мирно жити та співпрацювати" [4, с. 108].

Відносини з російською державою Н. Жорданія оцінив таким чином: "Росія сама відійшла від Закавказзя і нам нічого не лишається як проголосити незалежність. Якщо Закавказзя цього не зробить, турки просто-

напросто займуть наші землі. Щоб цього не трапилося, необхідно укласти з Туреччиною договір, але для цього Закавказзя має отримати незалежність" [4, с. 112].

До дискусії приєдналися представники партії дашнаків, де Р. Зорян висловив загальну позицію всієї партії, яка полягала у такому: "Відокремивши Закавказзя від Росії, ми будемо змушені відокремити від Закавказзя Вірменію, Грузію та Азербайджан, а потім доведеться відокремити від Грузії Імеретію, Картлію і повернутись до XIII ст. З проголошенням незалежності Закавказзя ми будемо змушені прийняти турецьку орієнтацію, стати частиною Туреччини і бути повністю від неї залежними. Прийнявши турецьку орієнтацію нас зарахують до тих держав, які воюють проти Англії, Франції та Росії" [4, с. 121].

Внаслідок палких дискусій на Закавказькому Сеймі питання про незалежність Закавказзя було відкладено. Проте на другому засіданні Закавказького Сейму знову постало питання щодо вироблення спільної позиції при укладанні миру з Туреччиною. З цієї метою було утворено спеціальну комісію, яку очолив відомий політичний діяч Вірменії М. Рамішвілі. Представляючи проект перемир'я, вірменський представник заявив: "Перша проблема, яка постає перед нашою делегацією і вже постала перед Закавказьким Сеймом – це проблема Західної Вірменії... Ми повинні заявити, що питання Західної Вірменії – це питання, у вирішенні якого зацікавлена не тільки турецька імперія, але більшою мірою народи Закавказзя" [5, с. 292].

Після обговорення проекту щодо умов перемир'я з Туреччиною, Сейм прийняв резолюцію, що передбачала:

- У нинішніх умовах Сейм вважає себе зобов'язаним укласти договір з Туреччиною;
- Починаючи переговорний процес з Туреччиною, Сейм переслідує мету укласти остаточне перемир'я;
- Договір про перемир'я має базуватися на принципі поновлення російсько-турецького кордону 1914 р., на момент початку війни;
- Делегація має добиватися для народів Східної Анатолії права на самовизначення, а саме – автономію для вірмен у складі Туреччини [9, с. 218].

23 лютого 1918 р. делегація Закавказького Сейму під керівництвом А. Чхенкелі прибула в Трапезунд для переговорів з турецькою стороною. У переговорному процесі Туреччину представив колишній міністр Реуф-бей. Ознайомившись з вимогами делегації Закавказького Сейму, представник Туреччини вимагав доказів, що Закавказзя дійсно є незалежною державою і може, за законами міжнародного права, самостійно вести переговори та укладати договори. У противному разі Туреччина розглядає Закавказзя як частину більшовицької Росії і тому делегація має визнати умови Брест-Литовського миру.

Представник делегації А. Чхенкелі наполягав, щоб Закавказзя сприймали як самостійну сторону у переговорному процесі. У відповідь на це Реуф-бей вимагав вказати кордони закавказької держави та її політичний устрій. На що А. Чхенкелі відповів, що Закавказзя буде демократичною федеративною республікою на території Бакинського, Гандзанського, Єрванського, Тифліського, Кутаїського, Батумського, Карського та Сухумського р-нів. Відкритим лишалось питання Дагестану, але, як заявила закавказька делегація, приєднання до Закавказзя буде залежати від самого Дагестану.

Державною мовою має бути на перших порах – російська, а згодом – грузинська, вірменська та турецька. У релігійному плані в державі планувалася свобода віросповідання.

У відповідь Реуф-бей заявив, що османський уряд наполягає на визнанні Брест-Литовського договору, так як уряд Леніна є єдиним легітимним урядом Росії. У разі,

якщо Закавказзя не визнає цього уряду, то це буде лише внутрішньою справою Росії і воно не може впливати на характер зовнішніх відносин до тих пір, поки Закавказзя офіційно не оголосить про свою незалежність і не отримає визнання незалежності від третіх держав.

Що стосується Туреччини, то вона визнає незалежність Закавказзя тільки у тому випадку, якщо ця держава відмовиться від претензій на Батумі, Карс та Ардаган. Щодо народів Анатолії та автономії Західної Вірменії, то це є внутрішньою справою Туреччини і не є предметом для дискусій, Туреччина не допустить втручання в її внутрішні справи.

Внаслідок таких заяв переговорний процес між Туреччиною та делегацією Закавказзя зайшов у глухий кут. Після низки переговорних раундів між представниками Туреччини та делегацією Закавказзя на Закавказькому Сеймі було прийнято рішення погодитися з умовами Брест-Литовського перемир'я та проголосити Закавказьку Демократичну Федеративну Республіку.

Далі Сейм прийняв рішення про відставку уряду О. Гегечкорі і формування нового уряду було довірено А. Чхенкелі. Згодом було сформовано уряд Закавказзя в такому складі: прем'єр-міністр та міністр закордонних справ – А. Чхенкелі, міністр внутрішніх справ – Рамішвілі, міністр оборони – Георгадзе, міністр фінансів – Хатісян, міністр юстиції – Хан-Хойський, міністр інформації – Мелік-Асламов, міністр сільського господарства – Хомерікі, міністр торгівлі та промисловості – Гаджинські та ін.

Таким чином, новий уряд було сформовано лише з політиків, які мали протурецьку орієнтацію. Сейм доручив новому уряду опрацювати умови перемир'я з Туреччиною.

Для вірменської громади питання перемир'я з Туреччиною було досить важливим, оскільки дашнаки розглядали боротьбу з турецькою небезпекою, як першочергове завдання їх партії. Унаслідок цього боротьба з Туреччиною перетворилася для вірмен у національно-визвольний рух, основна мета якого полягає в об'єднанні Східної і Західної Вірменії.

11 травня 1918 р. турецький уряд висунув Закавказькому Сейму територіальні претензії – у Грузії відібрати Батумський та Ахалцихський р-ни, у Вірменії – Олександрополь, більшу частину Ширакського та Ечміазинського р-нів, Сурмалинський та Ахалкалакський р-ни. Крім того, Туреччина забиравала залізничні дороги Карс – Олександрополь та Олександрополь – Джульфа. Внаслідок такого перемир'я Вірменія як держава могла б перестати існувати взагалі. Адже їй лишалося 11 тис. км² гірської території між горою Арагац та озером Севан, тобто з території, яка фактично непридатна для розвитку сільського господарства, розміщення промисловості, знаходиться на значній відстані від торговельних шляхів.

Таким чином, висловлюючи територіальні претензії до Закавказького Сейму, турецький уряд прагнув реалізувати панісламістські ідеї: окупувати землі Закавказзя до Баку включно, внаслідок чого Туреччина отримала б прямий вихід до мусульманських країн Центральної Азії.

Одночасно з висуненням вимог перемир'я закавказькому уряду А. Чхенкелі, турецька сторона повела рішучий військовий наступ на вірменські території. Після тривалих та жорстоких боїв генералу вірменської армії М. Селікяну вдалося витиснути турецьких окупантів з Вірменії.

У той же час переговорний процес між Закавказьким Сеймом та представниками Туреччини зайшов у глухий кут. Грузини розпочали переговорний процес з Німеччиною, азербайджанська делегація розпочала консультації з турецьким урядом щодо можливого приєднання Азербайджанської автономії до Туреччини. Вірменія залишилася єдиною державою, яка продовжувала воювати та відстоювати свою єдність і незалежність.

26 травня 1918 р. на вимогу грузинської сторони Закавказький Сейм прийняв спеціальну резолюцію: "Враховуючи те, що в питаннях війни та миру виникли серйозні суперечки серед націй, які входять до складу Закавказької Республіки, стало неможливим існування єдиного уряду для всього Закавказзя, Сейм фіксує факт розпаду Закавказзя і оголошує свої повноваження недійсними" [10, с. 182].

У той же день – 26 травня 1918 р. Грузія оголосила про свою незалежність. Наступного дня – 27 травня 1918 р. Азербайджанська Національна Рада оголосила про незалежність Азербайджану.

26 травня 1918 р. в Тифлісі відбувся надзвичайний з'їзд дашнакської партії, який прийняв таке рішення: "Враховуючи те, що після розпуску Сейму і проголошення незалежності Грузії вірмени залишились без уряду, з'їзд вирішив посилити склад Національної Ради і дати їй повноваження уряду з правом диктатури у всіх областях національного життя" [10, с. 184]. А вже 28 травня 1918 р. Вірменська Національна Рада оголосила про незалежність Вірменії.

29 травня 1918 р. відбулося спільне засідання Західного та Східного бюро дашнакської партії незалежної Вірменії, яке призначило відомого вірменського політичного діяча та лідера партії Дашнакцутюн О. Качазнуні прем'єр-міністром Вірменії та обрало Єреван столицею вірменської держави.

30 травня 1918 р. в Батумі відбулися переговори між вірменською та турецькою делегаціями, які закінчилися 4 червня 1918 р. підписанням мирної угоди між Туреччиною та Вірменською республікою. Договір складався із 14 статей. Друга стаття визначала вірменсько-турецький кордон. На хід переговорного процесу вплинули військові перемоги над турецькою армією вірменського генерала М. Селікяна, без яких Туреччина, як наголошують вірменські дослідники, у жодному випадку не визнала б незалежність Вірменії [9, с. 200].

Відповідно до даного договору Туреччина відмовлялася на користь Вірменії від таких областей як Амамлу та Аштарак; тим самим територія вірменської держави збільшувалася на 1000 км². Унаслідок цього Вірменія мала площу 12 000 км² та 1 млн населення разом з біженцями. При цьому на відстані 7 км від столиці Вірменії – Єревану дислокувалися турецькі війська.

Проте разом з отриманою незалежністю Вірменія успадкувала низку внутрішніх проблем: близько 400 тис. біженців жили просто неба, економічне становище держави було таким жакливим, що на кінець 1918 р. від голоду та інфекційних хвороб загинуло приблизно 180 тис. чол., турецький, грузинський та азербайджанський уряди оголосили торгову блокаду Вірменії.

Крім того, у політичному істелблшменті Вірменії точилася гостра боротьба між партіями дашнаків та народників, що привело до формування двопартійного уряду. Проте коаліційний уряд Вірменії виявився неідеї-здатним і через два тижні роботи представники партії народників відмовилися від своїх посад, було застрелено у власному робочому кабінеті міністра соціального забезпечення – Х. Карчікяна (партія дашнаків). Усе зайвий раз демонструвало внутрішню неорганізованість, слабкість, відсутність чітких та структурованих дій вірменського уряду. У цій ситуації абсурдним було ставити питання про об'єднання Західної та Східної Вірменії, на порядок денний для уряду дашнаків та народників постало питання збереження незалежної Вірменії.

1. Агаян Ц.П. Победа Советской власти и возрождение армянского народа. – М., 1981. 2. Аликханян С.Т. Роль Советской России в деле освобождения армянского народа (1917–1921 гг.) : Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – Ереван, 1965. 3. Армянский вопрос и геноцид армян в Тур-

ции (1913–1919). Мат. полит. архива министерства иностранных дел Кайзеровской Германии : Сб. / В. Микаелян. – Ереван, 1995. 4. Геноцид армян. По документам судебного процесса младотурок / Под редакцией А.А. Папазяна. – Ереван, 1989. 5. *Киракосян Дж., Симолян С.П.* Документы французских архивов о геноциде армян : Науч.-аналит. обзор. – Ереван, 1985. 6. *Оганян С.* Век борьбы. Очерки 100-летней истории дашнакской партии и национальной освободительной борьбы армянского наро-

да. – М., 1991. 7. *Танер А.* Турецкое национальное "Я" и армянский вопрос. – М., 1995. 8. Adalian Rouben Paul. Guide to The Armenian Genocide in the U.S. Archives. – Alexandria, 1994. 9. *Могентауер Генри.* Гушер Айкакан ехерні гахтникере. – Ереван, 1990. 10. *Галустян Григор.* Мараш кам Германик герос Зейтуні. – Нехеворг, 1934.

Надійшла до редколегії 25.03.06

В. Шевченко, асп.

УЧАСТЬ ДМИТРА МАНУЇЛЬСЬКОГО У СТВОРЕННІ ТА СТАНОВЛЕННІ НАРОДНОГО КОМІСАРІАТУ ЗАКОРДОННИХ СПРАВ (НКЗС)

Досліджено створення Народного Комісаріату закордонних справ Української РСР і призначення наркомом закордонних справ Д. Мануїльського. Висвітлено причину його призначення і початки діяльності в НКЗС.

In this article there is an information about creation of the National committee of Foreign Affairs and people's commissar of Foreign Affairs D. Manyilskij election. Author of this article inform reasons of D. Manyilskij assignment and his beginning activity at HKZS.

Нині існує чимало досліджень, присвячених діяльності Народного Комісаріату закордонних справ Української Радянської Соціалістичної Республіки (НКЗС УРСР), у яких ця подія висвітлюється з погляду виходу України на міжнародну арену. Натомість роль Д. Мануїльського у створенні та становленні НКЗС не обговорюється, а тільки зазначається, що він обирається наркомом НКЗС і представляє УРСР на конференції в Сан-Франциско та в Організації Об'єднаних Націй (ООН). Є небагато праць, в основному журнальні статті [1, с. 56–57; 4, с. 35–46; 9, с. 34–36; 10], у яких подаються документи і вказується на саму постать та роль Д. Мануїльського як дипломата. У сучасній українській історіографії слід виділити працю Д. Табачника [11], яка дозволяє краще зрозуміти як особистість Д. Мануїльського, так і епоху, у якій він працював за допомогою невідомих раніше історичних фактів, документів і матеріалів.

Під час Другої світової війни уряд СРСР декларував прагнення посилити зовнішньополітичну діяльність шляхом безпосередньої участі в ній союзних республік. З цією метою було розроблено і здійснено низку заходів, у тому числі проведено перше за роки війни засідання ЦК ВКП(б), на якому було розглянуто і розроблено пропозиції Раднаркомом СРСР стосовно розширення прав союзних республік у сфері зовнішніх відносин. Разом із тим, слід підкреслити, що найголовніша мета полягала передусім у спробі перекопати союзників щодо прагнення до кардинальних перетворень, які в дійсності мали набути декларативного характеру.

Д. Мануїльський брав участь у підготовці пропозицій щодо використання можливостей національних республік у міжнародній діяльності СРСР. Саме його пропозиції в лютому 1944 р. послугували основою для прийняття закону про розширення повноважень союзних республік і тому, зокрема, зазначалося: "З метою розширення міжнародних зв'язків і зміцнення співробітництва СРСР з іншими державами і враховуючи зростаючу потребу союзних республік у встановленні безпосередніх відносин з іноземними державами, Верховна Рада Союзу Радянських Соціалістичних Республік постановляє: 1. Встановити, що союзні республіки можуть вступати в безпосередні зносини з іноземними державами й укладати з ними угоди" [11, с. 502]. Далі в законі містяться доповнення, які мають бути внесені до Конституції СРСР. Стаття 14 в пункті а) після слів "представництво СРСР у міжнародних зносинах, укладання і ратифікація договорів" доповнюється словами "встановлення загального порядку у взаємовідносинах союзних республік з іноземними державами", виклавши цей пункт таким чином: а) представництво Союзу у міжнародних зносинах, укладання і ратифікація договорів з іншими державами, встановлення загального порядку у взаємовідносинах союзних республік з іноземними

державами. У пункті б) говорилося про доповнення Конституції СРСР статтею 18, зміст якої полягав у тому, що кожна союзна республіка має право вступати в безпосередні зносини з іноземними державами, укладати з ними угоди та обмінюватися дипломатичними і консульськими представниками. У пункті в) йшлося про доповнення статті 60 Конституції СРСР пунктом д) такого змісту, що НКЗС встановлює представництво Союзної республіки у міжнародних зносинах. Пункт третій проголошував перетворення Народного Комісаріату закордонних справ із загальносоюзного на союзно-республіканський Народний Комісаріат.

28 січня – 1 лютого 1944 р. відбулася X сесія Верховної Ради СРСР, яка прийняла Закон "Про надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин та про перетворення у зв'язку із цим Народного Комісаріату закордонних справ із загальносоюзного в союзно-республіканський Народний Комісаріат". Згідно з цим доповненням до Конституції союзним республікам надавалося право вступу "у безпосередні зносини з іноземними державами, укладати з ними угоди та обмінюватися дипломатичними і консульськими представництвами [12, с. 15]". Цим актом, по суті, після двадцятирічної перерви відновлювалися права союзних республік у сфері зовнішньополітичної діяльності, відібрані у них при утворенні СРСР. Очевидно, враховуючи якісно нову міжнародну обстановку, що складалася тоді внаслідок перемоги СРСР та інших країн антигітлерівської коаліції над нацистською Німеччиною, Сталін прийшов до висновку про необхідність посилення зовнішньополітичної діяльності СРСР шляхом безпосереднього включення до неї союзних республік, звідси, не забуваючи прагнення показати провідним країнам Заходу кардинальні перетворення в СРСР. Закон Верховної Ради СРСР підтвердив міжнародно-правову суб'єктність республік і став юридичною підставою для її безпосередньої участі у міжнародному житті.

5 лютого 1944 р. питання про утворення НКЗС України було розглянуто на Політбюро ЦК КП(б)У. 14 березня 1944 р. Верховна Рада Української РСР прийняла Закон "Про утворення Народного Комісаріату закордонних справ УРСР".

Відповідні зміни було внесено і до Конституції УРСР (до ст. 15, 19, 30, 43, 45, 48). Українська РСР, як і кожна союзна республіка отримала тепер можливість здійснювати міжнародну правосуб'єктність у двох формах: 1) безпосередньо за допомогою своїх власних органів державної влади й управління і 2) через посередництво і за допомогою державних і виконавчих органів Союзу РСР [10, с. 54].

Отже, було утворено НКЗС УРСР, який з 12 липня 1944 р. до 10 червня 1952 р. очолював Д. Мануїльський.